

Jiří Šubrt a kolektiv

Soudobá sociologie II

**(Teorie sociálního jednání
a sociální struktury)**

Soudobá sociologie II

(Teorie sociálního jednání a sociální struktury)

doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc., a kolektiv

Recenzenti:

doc. PhDr. Radomír Havlík, CSc.

PhDr. Martin Kreidl, M.A. Ph.D

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2008

© Jiří Šubrt (za kolektiv autorů), 2008

ISBN 978-80-246-1413-7

ISBN 978-80-246-2728-1 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

Obsah

Úvodem /7

Miloslav Petrusek

Neopozitivistická sociologie: Sociologie jako výzkum /9

Martin Horváth

**Herbert Blumer: Symbolický interakcionismus –
teoretické a metodologické vymezení** /35

Eva Sanigová

Etnometodologie Harolda Garfinkela /62

Jana Šilhanová

Analýza rámců Ervinga Goffmana /76

Ida Kaiserová

**Sociální konstruktivismus Petera Bergera a Thomase Luckmanna
(v zrcadle české sociologie)** /102

Josef Bernard

Osobní identita v diskurzu společnosti pozdní moderny /120

Jiří Šubrt

**Mikrosociální základy makrosociologie
v pojetí Randalla Collinse** /136

Marek Německý

Funkcionální vysvětlení v sociálních vědách /164

Jan Balon

Teorie komunikativního jednání Jürgena Habermase /185

Martin Vávra

Diskurz a diskurzivní analýza v sociologii /204

Jan Radimský

Co znamená mluvit:

Ke strukturalistické sociologii jazyka Pierra Bourdieua /222

Jiří Šubrt

James S. Coleman: Metodologický individualismus /233

Michal Peliš

Teorie her jako formální teorie racionálního rozhodování /255

Jadwiga Šanderová

Hlavní proudy teorie a výzkumu sociální stratifikace /277

Markéta Sedláčková, Jiří Šafr

**Koncept sociální koheze, důvěry a sociálního kapitálu
v sociologii /309**

Lukáš Urban

O deviaci v současné společnosti /354

Úvodem

V rozmezí zhruba jednoho roku předstupujeme opět před čtenáře, abychom jim předložili druhý díl učebních textů ze soudobé sociologie.¹ Stejně jako v předchozím případě nejde ani tentokrát o dílo, které by bylo dopředu nějak systematicky plánováno a výrazně koncepčně strukturováno,² neboť i nyní se jedná především o to, představit takové badatele a takové koncepce, které u nás zatím nebyly studentům v sociologických učebnicích dostatečně přiblíženy. Při sestavování textů sehrál dosti důležitou roli prvek kumulace několika šťastných náhod, které editorovi umožnily, aby v pravý čas přizval ke spolupráci vhodné spoluautory. Stati, které se takto podařilo uspořádat do jednoho celku, mají přes svoji různorodost několik společných jmenovatelů, na něž odkazuje titul publikace.³ Jedná se v první řadě o texty, které hovoří o živých,

¹ První díl *Soudobé sociologie* s podtitulem *Teoretické koncepce a jejich autoři* byl vydán nakladatelstvím Karolinum v roce 2007. Publikace se zabývá koncepcemi, jejichž tvůrci jsou Immanuel Wallerstein, Zygmunt Bauman, Alvin a Hedi Tofflerovi, Niklas Luhmann, Richard Münch, Anthony Giddens, Manuel Castells, Ulrich Beck, Axel Honneth, Nancy Fraser a Amitai Etzioni.

² Zájemce o systematický pohled na soudobou sociologii a sociální vědy lze odkázat na publikace: Austin Harrington a kol., *Moderní sociální teorie* (Praha, Portál 2006), *Sociologické školy, směry, paradigmatata* (Praha, Sociologické nakladatelství 1994) a Jiří Šubrt, *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie* (Praha, ISV 2001). Relativně ucelený výčet jednotlivých směrů soudobé sociálněvědní teorie podává kniha Harringtonova, která začíná výkladem klíčových postav dějin sociologického myšlení (Comte, Spencer, Marx, Durkheim, Weber, Simmel) a pokračuje dále směry a tématy současnými: a) funkcionalismem (Merton, Parsons), b) interpretativismem a interakcionismem (Schutz, Mead, Goffman, Garfinkel), c) historickou sociální teorií (Eisenstadt, Elias, Moore, Tilly, Skocpolová, Anderson), d) západním marxismem (frankfurtská škola), e) psychoanalytickou sociální teorií (Freud, Lacan, Chodorowová), f) strukturalismem a poststrukturalismem (Lévi-Strauss, Derrida, Foucault), g) strukturou a jedním (Giddens, Bourdieu), h) feministickou sociální teorií, i) modernitou a postmodernitou (Lyotard, Baudrillard, Jameson, Baumann, Habermas, Luhmann, Beck, Giddens), j) globalizací.

³ Je nutné přiznat, že se v tomto případě jedná o titul velmi rámcový a obecný, který byl pragmaticky zvolen tak, aby pod něj bylo možné zařadit tematicky velmi různorodou kolekci textů.

aktuálních otázkách soudobé teoretické sociologie. A také o texty, které navzájem spojuje hledisko sledované tematiky. V názvu knihy je to vyjádřeno pojmem sociální jednání (jež představuje jeden ze základních orientačních bodů sociologického myšlení) a pojmem sociální struktura (což je, jak známo, jakýsi jeho protipól).⁴ Komplikovaný a nejednoznačný vztah mezi těmito dvěma klíčovými pojmy představuje už po mnoho desítek let pro teoreticky orientovanou sociologii cosi jako intelektuální výzvu. Koncepce, o kterých informujeme v této publikaci, se na ni snaží odpovědět z různých – někdy blízkých, jindy dosti vzdálených – pozic a kladou přitom důraz na odlišné aspekty. V práci, kterou nyní dostává čtenářská veřejnost do rukou, se hovoří o neopozitivismu, symbolickém interakcionismu, etnometodologii, analýze rámců, sociálním konstruktivismu, biografickém přístupu, mikro a makrosociologii, funkcionalismu, teorii komunikativního jednání, diskurzivní analýze, sociologii jazyka, metodologickém individualismu a holismu, sociální směně, teorii racionální volby, teorii her, sociální stratifikaci, kohezi, důvěře, sociálním kapitálu a deviaci. To, co zatím zůstalo poněkud stranou, jsou sociologické diskuse o charakteru soudobých společností. Ty by měly přijít na řadu ve třetím plánovaném svazku Soudobé sociologie, jehož rukopis se nyní dokončuje.

Jiří Šubrt

⁴ Mezi teoretiky (Lundberg, Blumer, Garfinkel, Goffman, Berger, Luckmann, Collins, Habermas, Foucault, Bourdieu, Coleman, aj.), jejichž příspěvky k otázkám sociálního jednání a struktury jsou v této publikaci představeny, mohou čtenáři postrádat některá významná jména. Má to své důvody. Obsah učebních textů záměrně pomíjí tradiční linii výkladu teorie jednání, vedoucí od Webera přes Parsonse k Habermasovi, Luhmannovi, Münchovi a Giddensovi (uvedená linie je pouze velmi stručně naznačena v Balonově příspěvku o Habermasovi). Je tomu tak mj. i proto, že tuto oblast vývoje sociologického myšlení přibližují českému čtenáři dvě aktuální knižní publikace, jež v r. 2007 vydalo Sociologické nakladatelství. Je to práce Jana Balona *Sociologická teorie: Příběh krize a fragmentace – projekt obnovy a rekonstrukce*, a Marka Nohejla *Jednání, diskurs, kritika: Myslet společnost*. Text o Parsonsovi nebyl zařazen také z toho důvodu, že tomuto badateli byla v současné době věnována samostatná publikace (Jiří Šubrt a kol., *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*, Praha, Karolinum 2006). Portréty Luhmanna, Müncha a Giddense se objevily již v prvním díle *Soudobé sociologie*.

Neopozitivistická sociologie: Sociologie jako výzkum¹

Miloslav Petrušek

Uvedení do neopozitivismu

Ačkoliv se o neopozitivistické sociologii v současné literatuře o *teoretické socio-logii* téměř nemluví (s čestnou výjimkou Jonathana H. Turnera [1993]), přes-to je svým faktickým vlivem a významem stále ještě jednou z nejvlivnějších myšlenkových orientací v soudobé světové sociologii: všude kde se reali-zuje rutinní (jakkoliv vysoce kvalifikovaný) empirický výzkum, je stopa neopozitivistického myšlení vřdycky patrná. Vliv a specifická váha otevřeně neopozitivistického typu myšlení v posledních letech ovšem skutečně objektivně výrazně poklesly, a to úměrně tomu, jak se stávalo stále nereálnějším realizovat základní kánon neopozitivistické sociologie, totiž vybudovat sociologii jako „přirodní vědu“, i tomu, jak podstatně byly tyto kánony „liberalizovány“ samotnými novopozitivisty. Liberalizovaná, tedy „oslabená“ paradigmatata ztrácejí příchut' zakázaného ovoce nebo aspoň čehosi radikálně či razantně vyhroceného a tím i ztrácejí na přitažlivosti.

K neopozitivismu se dnes otevřeně nehlásí téměř žádný renomovaný sociolog, zakladatel neopozitivistické sociologie *George Andrew Lundberg* se téměř necituje a přihlásit se k němu jako k učiteli či alespoň jako k předchůdci nemá dnes odvalu nikdo. Dokonce ani v důkladné studii Hynka Jeřábka o Lazarsfeldovi nenajdeme na Lundberga ani bibliografický odkaz: začíná-li empirický výzkum Lazarsfeldem, pak rozhodně *sociologie empirického výzkumu* má počátky u Lundberga.

Ostatně ani s počátky empirického výzkumu to není zdaleka tak přímočaře prosté. Lazarsfeld spolu s historikem empirického výzkumu Antho-

¹ Neopozitivismus, jehož čelnými představiteli jsou Lundberg a Lazarsfeld, označuje Juraj Schenk (podobně jako ruský sociolog Komarov nebo polský sociolog Manterys) jako „metodologický pozitivismus“ proto, že tento pozitivismus prý „nemá bezprostředního předchůdce v sociologii 19. století“ [Schenk 2003, s. 17]. V zásadě je tomu tak, ale termín neopozitivismus možná přesněji naznačuje, že jde o „třetí“ pozitivistickou vlnu - po Comtovi a Durkheimovi. Metodologický akcent jí dává její specifickou tvářnost.

ny R. Oberschallem se pokusili dokázat, že prapočátky *kvantitativního* empirického výzkumu (a o ten jde především) možno hledat u Maxe Webera. Lazarsfeld s Oberschallem citují Webera – „pouze na bázi materiálu, který je kvantitativně vyhodnocen a jehož jednotlivé části jsou propojeny do vzájemných vazeb, je možné se pokusit o konstrukci ideálních typů proletářského vědomí a mentality, a to jak z formálního, tak věcného hlediska“ [Lazarsfeld, Oberschall 1965, s. 191]. Jiní autoři nacházejí počátky empirického výzkumu u anglických reformátorů konce 19. století a marxisté v knize Bedřicha Engelse *Postavení dělnické třídy v Anglii* z roku 1842.

Nechceme-li zabřednout do neplodných sporů o tom, co bylo dříve, zda slepice (empirický výzkum) nebo vejce (sociologická teorie), setrvejme na *vymezení empirického výzkumu*, jak jej nabídl nezpochybnitelný klasik Lazarsfeld: „Užíváme termín ‚empirický výzkum‘ způsobem, který je dnes již konvencionalizován, totiž jako označení pro studium současných situací při užití rozmanitých technik, jako je dotazník, terénní pozorování (*field observation*), dostupné záznamy, s tím, že obecně dáváme prioritu kvantitativním datům, aniž zcela vylučujeme případové studie a jiný kvalitativní materiál; zřejmě také historická studia mohou být a jsou empirická a je pouze věcí terminologického nedorozumění, že oba typy výzkumu od sebe radikálně odlišujeme“ [l. c., s. 185].

George Andrew Lundberg (1895–1966):

Pokus o teoretické zakotvení empirického výzkumu

George Andrew Lundberg patří skutečně mezi „zapomenuté klasiky“, ačkoliv jeho spis *Foundations of Sociology* [1939] je fundamentálním teoretickým, ba metateoretickým („kanonickým“) textem neopozitivistické sociologie. Je pravděpodobné, že Lundberg v té knize bohužel otevřeně řekl více, než říci měl.

Lundberg totiž hází rukavici: sociologie se musí zbavit tradičního „*humanistického balastu*“, a to tím, když připustí, že „každé sociální jednání je možné a nutné vysvětlit jako interpersonální chování“. Lundberg je v tomto ohledu *radikální behaviorista* – nejen pes se chová, ale i pohyb hvězd je „chování“ a astronomie je tedy vědou o chování hvězd. Proto jsou pro sociologii nebezpečné pojmy (v tom se shoduje s Ottou Neurathem z Vídeňského kroužku 20. let) jako např. bytí, realita, věc, psychický svět, pokrok, krása, dobro, protože jen za předpokladu jejich eliminace

je možné, aby sociologové vytvořili jazyk, který by jim dovolil mluvit o zvířatech, rostlinách i lidech stejným způsobem, aniž by se mezi nimi předpokládala jakákoliv privilegia.

Doslovně vyjádřeno: „Doktrína, která hlásá, že člověk je výjimečným objektem, jehož chování nemůže být vysvětleno v tomtéž rámci jako všechno ostatní, je stará a hodná úcty. Tato kniha (tedy *Foundations*, pozn. MP) však vychází z absolutně opačného předpokladu. Z našeho hlediska kus papíru hnaný větrem je interpretován jako předmět s určitými vlastnostmi, jehož chování je reakcí na určité podněty. Stejným způsobem pohlížíme i my na chování člověka a davu, papíru a větru“ [Lundberg 1939, s. 14]. Je jasné, že v takovém pojmovém rámci nemají co pohledávat pojmy smysl, význam, kulturní hodnota, zájmy, třídní vědomí atd.

Prostě Lundberg byl příliš radikální a snad i prostořeký, když se stal prvním představitelem, ba zakladatelem „*antihumanistické revoluce*“ (tu druhou provede půl století po něm a ze zcela jiných pozic francouzský neomarxista Althusser). Lundberg totiž vyšel z kategorické teze (která ostatně taky jako jediná reprezentuje pokus o radikální „naturalismus“), jež zní: není kvalitativního rozdílu mezi *chováním* jakýchkoliv entit.

Celá lundbergovská metasociologie se pak dá shrnout takto:

- radikální behaviorismus
- důraz na metodu jako základ a garanci adekvátního poznání
- radikální operacionalismus
- dehumanizace a naturalizace sociologie
- postulát metodologického materialismu (předmětem sociologie nemohou být nemateriální entity typu vědomí, vědění, cítění, vcítování: „Jedinou realitou, která je sociologovi dána zkušenostně, je pozorovatelné lidské chování“ [l. c., s. 17]).

Lundberg se současně a programově stává nadšeným stoupencem *anglizované sociologie pro status quo*, sociologie, která má sloužit dané společnosti (demokratické a tržní) a jejím základním nástrojem je *empirický výzkum*.

Východiska a premisy:

„Silný program“ neopozitivistické sociologie

Neopozitivismus slouží velice dobře jako pozadí, vůči němuž se vymezují všechny interpretativistické, fenomenologické, existencialistické etc., prostě *programově antipozitivistické* (a fakticky většinou i antiscientistické) *koncepty*, k nimž ovšem patří také kritická škola Adornova (tzv. frankfurtská škola), která - právě slovy Adornovými - chce proti „neopozitivistickému

teroru operacionalistického a naturalistického jazyka spasit jazyk filozofie a kritické sociologie novou rétorikou“ [Wiegershaus 1986, s. 534]. Co všem těmto koncepcím vadí na neopozitivismu nejvíce, jsou dvě věci:

1. pojetí *sociální funkce sociologie jako nástroje sociálního inženýrství* (z hlediska fungování a funkce sociálních institucí dané společnosti) a *adaptace* na daný sociální stav (z hlediska konkrétních individuí)
2. kategorické *gnoseologické premisy*, z nichž neopozitivismus vychází, opíraje se o modifikovaný klasický radikální empirismus, fyzikalistický operacionalismus a psychologicko-fyziologický behaviorismus.

Generální scientistickou, ale nikoliv radikální premisou novopozitivismu jsou teze, z nichž má vycházet každá věda:

1. přesvědčení o poznatelnosti světa a výchozí zpochybnění všeho, co víme a co nebylo vědecky ověřeno
2. shromažďování a hledání dat a snaha porozumět jejich významu
3. jasná formulace hypotéz a kategorický požadavek jejich verifikace (empirické testování hypotéz)
4. respektování zákonů logiky a
5. pravděpodobnostní odhad důsledků navržených opatření [Lundberg aj. 1968, s. 10].

V tomto pojetí je tedy sociální svět pouze a jen výhradně *vnějším objektivním světem*, který spočívá na „reakcích organismů vůči prostředí a v prostředí“ [Lundberg 1939, s. 5]. Tyto reakce, pokud se opakují, se stávají zvykem a jsou vědecky vysvětlitelné tak, že formulujeme hypotézy, které prověřujeme pomocí „standardních procedur: hypotéza, která se v průběhu opakovaných pozorování prováděných kvalifikovanými badateli potvrdí, získává status teoretického principu nebo zákona“ [l. c., s. 2].

Právě tyto - Lundbergem formulované - velmi silné předpoklady novopozitivistické sociologie ji od samého počátku odsoudily do pozice vždy ambivalentně přijímaného produktu sociologického uvažování. Dnes lze snad bez ostychu říci, že tyto silné předpoklady jsou jejím lesem i bídou, protože *bez nich* by zůstala nepovšimnuta a nevyvolala by tolik nesouhlasných reakcí (ale ani nestimulovala tak silně metodologické uvažování), *s nimi* se však stává (pro radikálnost formulace) vděčným námětem pro kritiku až karikaturu. Nejslavnější z nich má český čtenář k dispozici - je to Millsova *Sociologická imaginace* (srov. Mills [1968, s. 46n.], 2. české vydání vyšlo v roce [2000] a v dotisku dokonce ještě [2002]). Na ni ovšem navazuje neméně radikální kniha Alvina Gouldnera *The Coming Crisis of Western Sociology* z roku [1970], která ovšem - mimo jiné - odhalila

zajímavé paralely ve věci „služebnosti sociologie“ v sociologii západní a renovované sociologii východního bloku.

Hned při úvodním vymezení narazíme na jednu obtíž, která naznačuje, jak nesnadné je jakýkoliv směr – i směr zdánlivě tak jednoznačný, jako je neopozitivismus – klasifikačně zařadit („zaškatulkovat“). Silná ontologická premisa o „materiálním světě“ je totiž jen zdánlivě silně materialisticky redukcionistická. Právě neopozitivisté totiž jako dědici jedné z tradic tzv. *analytické filozofie*² zdůrazňovali *mimořádnou roli jazyka* – nejen jako sociálního faktu (nástroje poznávání světa a sociální komunikace), ale jako jediného nástroje, jímž můžeme své poznání světa vyjádřit. U novopozitivistů je sociologie nejvíce ze všeho a především *dobře a kriticky použitým jazykem*, tedy symbolickým systémem. Odtud také usilovná snaha o vybudování *jednotného jazyka vědy (na bázi fyziky)*: „Teze fyzikalismu hlásá, že jazyk fyziky je univerzálním jazykem vědy – to znamená, že každý jazyk každého pododvětví vědy lze ekvivalentně přeložit do jazyka fyziky. Z toho plyne, že věda je homogenní systém, v němž neexistují zásadně různé předmětné oblasti, neexistuje propast např. mezi přírodními a psychologickými vědami. Je to teze o *jednotě vědy*“ (Carnap, cit. dle [Schaff 1967, s. 92]). Odtud ale také silné povědomí, vyjádřené zejména Otto Neurathem, že *pravdivost výpovědí (teorií) o sociální skutečnosti je garantována především tím, do jaké míry jednotlivé výroky (věty, tvrzení) dané vědy souhlasí mezi sebou*: „Věda jako systém výroků je vždy předmětem diskusí. Výroky porovnáváme mezi sebou, s jinými výroky, nikoliv s prožitky, ani se světem, ani s ničím jiným. Všechna tato zdvojování jsou beze smyslu a patří do více či méně subtilní metafyziky, a proto je třeba je zamítnout“ [Neurath 1973, s. 36].

O tom, jak vážně věc s jazykem novopozitivističtí sociologové mysleli, svědčí i jeden zdánlivě kuriózní případ. Otto Neurath již na konci 20. let vyvinul jediný použitelný a používaný vskutku „jednotný jazyk“, nikoliv ovšem fyzikalistický, ale piktografický, a to pro městskou hromadnou dopravu ve Vídni (a Berlíně). Piktogramy, jež dnes potkáváme ve všech metrech světa, jsou výmyslem Neurathovým, nepochybně inspirovaným nejen „obrázkovými písmy“, ale také ideou jednotné vědy.

² Analytickou filozofii, z níž neopozitivisté vycházeli, vymezuje Peregrin podle Dumetta jako „filozofii založenou na názoru, že svět lze pochopit jen pochopením jazyka“ [Peregrin 1992, s. 7]. Novopozitivistická sociologie navazuje na starší vrstvu analytické filozofie reprezentovanou Vídeňským kruhem a jeho dozníváním. Wittgensteinovské podněty zpracovaly lépe jiné sociologické koncepce, zejména konstruktivismus.

Teoretická explanace:

Nomologicko-deduktivní model vysvětlení

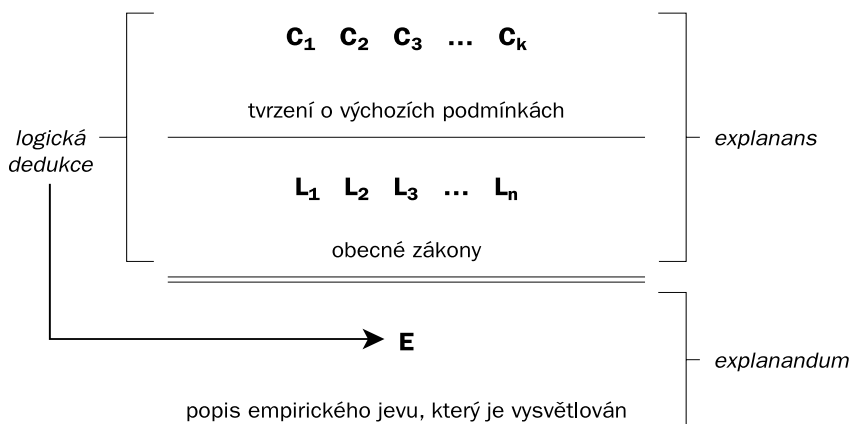
Metodologické premisy neopozitivistického myšlení lze shrnout (podle G. H. von Wrighta) ještě jinak, protože s jiným důrazem, takto:

1. metodologický *monismus* čili idea jednoty vědecké metody uvnitř plurality a diversity předmětů vědeckého výzkumu,
2. exaktní přírodní vědy, zejména *matematizovaná fyzika*, jako metodologický ideál pro všechny ostatní vědy,
3. *kauzální vysvětlení* (explanace) jako podřazení (subsumování) individuálních případů pod hypoteticky předpokládaný obecný přírodní zákon.

Pokud jde o poslední bod - jde o aplikaci proslulého Hempelova-Popperova subsumpčního modelu explanace na sociální vědy. Jde o nejznámější explanační model, který vznikl dokonce ve snaze smazat či minimalizovat rozdíly mezi přírodními vědami (jimž se vždycky přisouval status „nomotetičnosti“, že totiž mají co do činění se zákony) a historiografií (která je prototypem vědy „idiografické“, zabývající se donedávna především jedinečnými událostmi) a který má tuto strukturu:

- *explanans* (vysvětlující; to co vysvětluje; to, čím vysvětlujeme) se skládá z množiny výroků C..., které vypovídají o tzv. výchozích podmínkách, a z množiny výroků L..., což jsou předpokládané obecné zákony,
- *explanandum* (to, co vysvětlujeme; vysvětlované; to, co má být vysvětleno), je jednotlivý výrok E o jednotlivém případě, případně „popis jevu, který je vysvětlován“ ([Hempel, Oppenheim] in: Filosofie vědy 1968, s. 193).

SCHÉMA NOMOLOGICKO-DEDUKTIVNÍ EXPLANACE

Tedy: „Jestliže E popisuje jednotlivou událost, pak můžeme říkat, že počáteční okolnosti popsané ve větách C... společně zapříčiňují tuto událost v tom smyslu, že existují určité empirické pravidelnosti, vyjádřené zákony L..., z nichž vyplývá, že kdykoliv nastanou podmínky tohoto druhu, jenž je ukázán v C..., dostaví se událost toho druhu, který je popsán v E. Tvrzení jako L..., která hovoří o obecných a bez výjimky platných souvislostech mezi specifikovanými charakteristikami událostí, jsou obvykle zvána kauzálními nebo deterministickými zákony“ [l. c., s. 195].

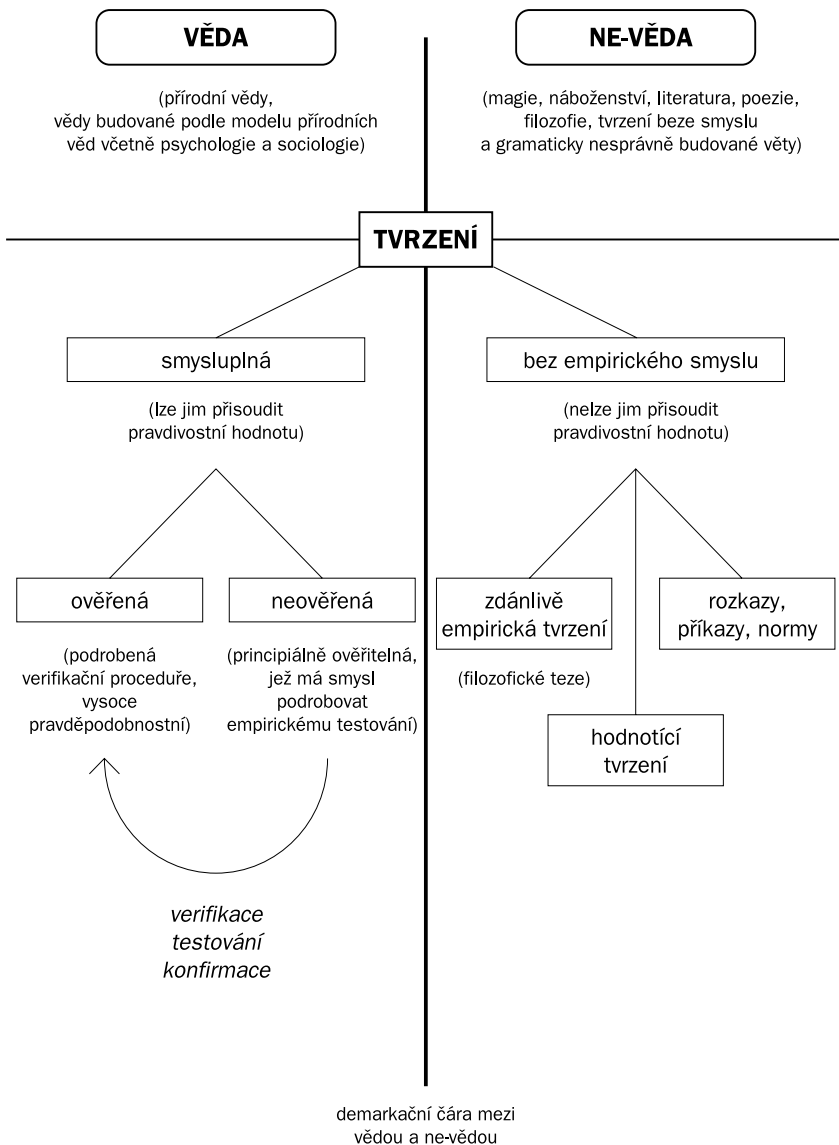
Tento „nomologicko-deduktivní model explanace“ (nomologický – nomos, řec. zákon, protože předpokládá obecný zákon, případně vysoce obecnou empirickou generalizaci, a deduktivní – odvozující deduktivně jednotlivý případ z množiny tvrzení, jež tvoří premisy pro závěr) je *jeden z možných modelů vědeckého vysvětlení*, model velice žádoucí a efektivní, nikoli však jedině možný. V neopozitivistické metodologii vědy došlo k absolutizaci jeho významu, ačkoliv již ve 30.–60. letech byly v sociálních vědách rozvinuty explanační modely jiné, například funkcionální, strukturální, intencionální, samozřejmě teleologické atd. Nicméně neopozitivisté i zde postavili latku dosti vysoko: teoretizovat již neznamená (či nemělo by znamenat) pouze abstraktně spekulovat, ale ctít a respektovat určitá metodologická pravidla, poměrně rigidní a jednoznačná, a to i při výstavbě výkladových modelů, především zde.

Ideové zdroje: Pozitivismus, behaviorismus
a operacionalismus

Novopozitivistická sociologie vychází z několika myšlenkových zdrojů, z nichž nejvýznamnější jsou:

1. *klasický „vítězný“ pozitivismus 19. století*: souvislost s Comtem je jednoznačná, ač nepřipomínaná, názvuk durkheimovství jsme již slyšeli v Lundbergově pojetí sociálního světa jako světa „materializovaného“, zvěcněného atd.;
2. *filozofie Vídeňského kroužku*, která otevřela některá obecná metodologická témata, jež se ukázala jako svrchovaně relevantní pro sociologii, zejména:
 - a) důraz na empirický, zkušenostní původ vědy,
 - b) rozvinutí induktivní strategie výstavby vědy (věda se buduje „zdola nahoru“, od pozorování fixovaných v protokolárních větách o jednotlivých událostech přes tvorbu empirických generalizací k formulaci vědeckých zákonů),

SCHÉMA: DEMARKAČNÍ ČÁRA MEZI VĚDOU A NE-VĚDOU
PODLE NEOPOZITIVISTŮ

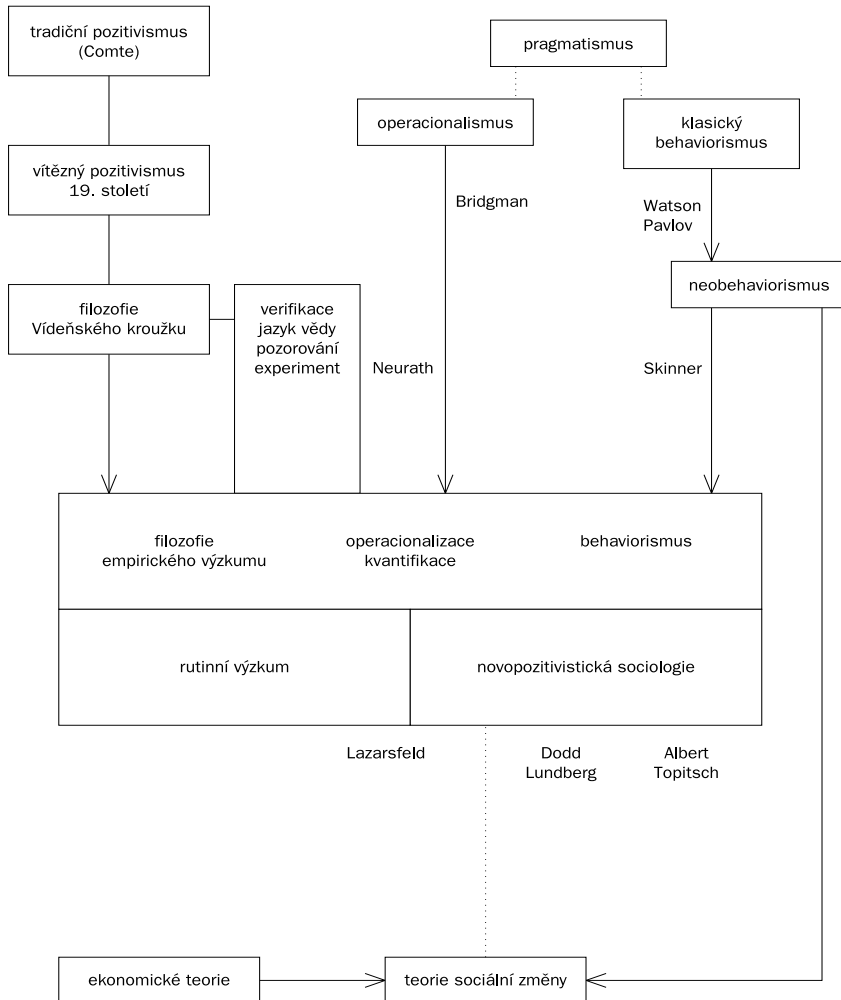

- c) explicitní vyjádření *demarkační čáry* mezi vědou a ne-vědou, jež spočívá v zdánlivě prosté tezi, že do vědy patří jen věty (tvrzení), jež mají empirický smysl, tj. tvrzení, která lze vyvrátit (falzifikovat) nebo potvrdit (verifikovat), tj. jimž lze přisoudit pravdivostní hodnotu v logickém smyslu – ostatní věty do vědy nepatří;³
 - d) rozpracování ideje verifikace: neopozitivistická koncepce vědy a tedy i sociologie je koncepce *verifikacionistická* – do vědy patří tvrzení, jež jsou ověřitelná (testovatelná, verifikovatelná), ale vědeckými tvrzeními se stávají tehdy a jen tehdy, jsou-li v dostatečné míře ověřena (problém je samozřejmě pojat mnohem subtilněji, zejména u Carnapa, zvláště tím, že se nakonec připouští, že úplná verifikace žádného obecného tvrzení není induktivní cestou možná, že je možná toliko tzv. konfirmace, potvrzení);
 - e) *kumulativistické pojetí vědy*, které je v neopozitivismu obsaženo spíše implicitně než výslovně (Fajkus 1997, s. 29) a jež tvrdí, že věda je budována zdola, tedy proměnami své empirické základny, rozšiřováním sféry empirických dat, ověřených (potvrzených, testovaných) tvrzení atd.;
 - f) *analýza jazyka vědy*, jež ústí v úsilí o ustavení „jednotného“ (fyzikalistického) jazyka;
3. *klasický behaviorismus*, jehož principy vyložil John B. Watson; podstatou je důraz na analýzu pozorovatelného („manifestního“) chování – spolu s eliminací „mentalistických“ pojmů odkazujících na vnitřní stavy člověka (duše, duch, intence, motiv atd.);
 4. *klasický operacionalismus*, jehož původ je ve fyzice, kde se slavný fyzik Paul Bridgman (1936) pokusil nahradit „teoretické“ pojmy prostřed-

³ Dodnes nejde o požadavek triviální. Do vědy z tohoto hlediska nepatří věty, jež jsou špatně logicky a gramaticky vybudovány, jež jsou evidentně nesmyslné nebo jež mají povahu příkazu nebo hodnocení, zejména však ty věty, které se jeví jako „smyslu-plné“ (*meaningful*) a vyvolávají zdání, že skrývají nějaký nezjevný empirický obsah, a mají tedy určitý vztah k poznání. Neopozitivisté tak nejen že z vědy programově vyloučili (jako aktivity „nekognitivní“) literaturu a poezii, ale zejména ukázali na to, že do skutečné vědy nepatří většina tvrzení filozofických. U nich se totiž většinou nedá (empirickou verifikační procedurou) rozhodnout o jejich pravdivosti či nepravdivosti [srov. Fajkus 1997, s. 24]. Ačkoliv jde co do výsledku o myšlenku, kterou čteme již u Comta, způsob argumentace je jiný, doslova modernější. Sám pojem demarkační čáry či přesněji „problém demarkace“ zavedl explicitně do filozofie vědy Karl Popper: „Problém nalezení kritéria, které by nám dovolovalo rozlišovat mezi empirickou vědou na jedné straně a matematikou a logikou, jakož i metafyzickými systémy na straně druhé, nazývám problémem demarkace“ [Popper 1997, s. 11 a zejména podrobněji 34on.].

nictvím operací, jež vypovídají o tom, jak se to, čemu pojmy odpovídají, pozoruje či měří (konkrétně například: nejde o to, abychom usilovali o formálně logicky přesnou definici „délky, ale abychom byli schopni ukázat, jak se to, čemu říkáme délka, měří“).

SCHÉMA: GENEZE NOVOPOZITIVISTICKÉ SOCIOLOGIE

Pokus o sociologii jako exaktní vědu: naturalismus

Základním teoretickým impulzem vzniku novopozitivistické orientace v sociologii byla nepochybně nespokojenost se stavem sociologického, zejména teoretického myšlení 19. století. To bylo v zásadě charakterizováno nikoli snahou po kumulaci přesného vědění, nýbrž bojem o prosazení té či oné obecné, univerzální koncepce výkladu sociální skutečnosti. Rozvoj přírodních věd, které se radikálně osvobozují od „naturfilozofického přístupu“ ke skutečnosti, to znamená, že se osvobozují od ambicí filozoficky vysvětlit přírodní skutečnost a snaží se přírodě porozumět (a ovládnout ji) prostředky „čisté vědy“ oproštěné od filozofických („metafyzických“) postulátů, tak znovu stimuloval prastarou (comtovskou) tendenci *přiblížit společenské vědy ideálu přírodovědecké exaktnosti*. Tato tendence není ve společenskovědním myšlení ani zdaleka nová, na novopozitivistické bázi však dostává velmi rigorózní podobu a současně vede – a to je podstatné – k prvním reálným pokusům tento ideál naplnit, a to – kupodivu – *s pozitivními výsledky*.

Velice výrazným rysem novopozitivistické sociologie je tedy *metodologický naturalismus*: „Sociologie nezkoumá lidi jinak, než jiné reálné vědy zkoumají živočichy, rostliny a nerosty“ (Neurath), „pojem vědeckého zákona musí mít v sociologii též význam, jaký má v ostatních vědách“ (Lundberg) apod. Ačkoli Lundberg podtrhuje, že pojetí sociologie jako přírodní vědy má pouze metodologický význam, že jde tedy o *jednotu metody*, nikoli o *totožnost předmětu*, v různých svých variantách se novopozitivistická sociologie nemůže vyhnout ani ontologickým důsledkům své výchozí premisy: např. u Rashewského je sociologie koncipována jako „*součást biologie v nejširším smyslu*“. Parsons i Devereux ve své kritice proto tedy právem, i když ironicky charakterizují sociologický novopozitivismus jako *nekonečný redukcionismus*: skupiny jsou rozloženy na individua, individuální osobnosti na komplexní organizace dendritů, neuronů a synoptických materiálů a tyto pak na fyzikálně-chemické reakce. Takové pojetí vědy však nejen znemožňuje výstavbu jakékoli vědy o sociálním životě, nýbrž „redukuje sociologii a psychologii na literární cvičení bez výkladového významu“.

Ačkoli Lundberg tuto námitku předvídá a verbálně se jí brání, nelze se nicméně těmto důsledkům vyhnout, není-li původní postulát alespoň poněkud zmírněn. A to se samozřejmě později nutně stalo.

Kvantifikace jako remedium (neboli „všelék“)

Lundberg velmi důrazně podtrhuje *nutnost kvantifikace* a pokládá za ideální, aby sociologická tvrzení byla vyjadřována v podobě matematických

formulí. Vědecký zákon je pak chápán jako verifikace tvrzení, které má tvar statistické pravděpodobnosti, a to v těch podmínkách platnosti, pro něž je formulováno. Snaha matematizovat sociologii vedla jednak k „fetišizaci čísla“, zejména v empirických výzkumech, současně však inspirovala řadu vědců k pokusům o vytvoření *obecných matematických modelů* společenských jevů a umožnila poněkud zvýšit stupeň exaktnosti naší znalosti společenských procesů. Střízlivě myslící sociologové jsou si však vědomi toho, že zdůvodněné a rozsáhlé využití matematických postupů je teprve zcela na počátku (Coleman, March aj.) a že „ani nejhrolivější optimista nebude tvrdit, že matematika nás již přivedla k důležitým objevům ve vědách o chování“ (Lazarsfeld).

Je přirozené, že v této fázi vývoje se nemohou matematizující sociologové vyhnout jistému formalismu, který však čas od času hypertrofuje natolik, že v podobě složitých a laikovi nesrozumitelných rovnic jsou vyjadřovány banality (což ve své kritice označil Pitirim Sorokin termínem „kvantofrénie“).

Nesporně nejznámější jsou dva základní pokusy o zexaktnění sociologie na bázi přírodovědecké orientace: Lundbergův pokus o výstavbu sociální fyziky a Doddova práce *Dimensions of Society* z roku [1942].

Lundberg chápe „mezilidskou aktivitu“ jako „energetický systém v rámci silového pole, jehož změny jsou základními formami proměn v rámci fyzikálního kosmu“ atd. Lundbergova koncepce je v podstatě adaptací teorií Fréderica Le Playe a Patricka Geddesa z 19. století: jde tedy o variace na témata velice stará, což v sociologii ostatně obecně není nic překvapivého. Na závěr ukážeme, že pojem „sociální fyzika“ ale může být interpretován daleko specifičtěji a méně provokativně, než to učinil Lundberg.

Dodd pak, ve snaze realizovat požadavek formulace konceptuálního a vysoce formalizovaného systému, který by byl vztažitelný ke všem existujícím sociálním systémům, předpokládá, že každá sociální situace může být popsána ve formuli:

$$S = P : I : T : L,$$

kde *P* označuje populaci, jíž může být sociální kategorie nebo skupina, *I* jsou indikátory, jež zahrnují základní společenské komunikační procesy, instituce a demografické variace v populaci, *T* je časová proměnná neboli „sociální změna“, jež zahrnuje sociální procesy typu inovačních změn, prostorová proměnná *L* pak zahrnuje faktory a procesy „lidské ekologie“. V různých kombinacích, podle Doddova předpokladu, by mohly tyto